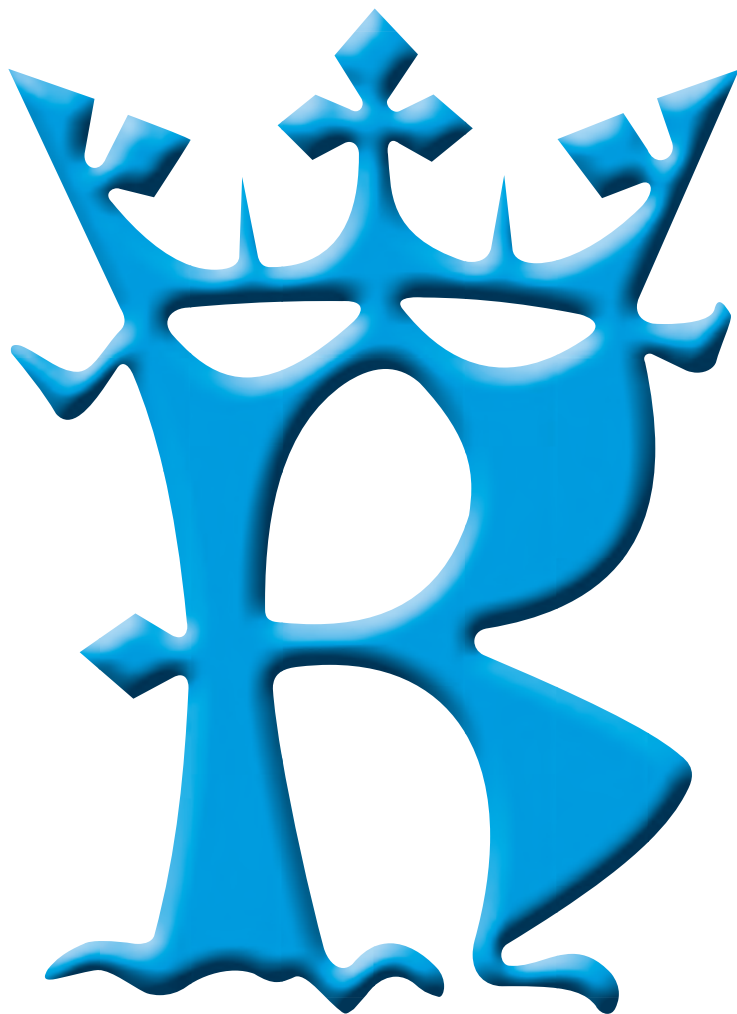

Samorząd krakowski

W trzydziestolecie odrodzenia

SAMORZĄD KRAKOWSKI
W TRZYDZIESTOLECIE ODRODZENIA

KRAKÓW W DZIEJACH NARODU

Redaktor naukowy serii
ZDZISŁAW NOGA

TOWARZYSTWO MIŁOŚNIKÓW HISTORII
I ZABYTKÓW KRAKOWA
MUZEUM KRAKOWA

SAMORZĄD KRAKOWSKI
W TRZYDZIESTOLECIE ODRODZENIA

POD REDAKCJĄ
ZDZISŁAWA NOGI I JACKA PURCHLI

KRAKÓW 2023

© Copyright by
Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa
Kraków 2023

Publikacja częściowo dotowana przez Urząd Miasta Krakowa

Recenzent
dr hab. Konrad Meus
(Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie)

Opracowanie redakcyjne
Piotr Łozowski

ISBN 978-83-967315-1-7

Wydawca
Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl
<https://akademicka.pl>

JACEK PURCHLA

SAMORZĄD KRAKOWSKI

W trzydziestolecie odrodzenia

Szybki rozwój badań nad najnowszymi dziejami Polski, a zwłaszcza tocząca się dyskusja nad istotą przełomu politycznego roku 1989 i jego skutkami przyniosły w ostatnim czasie obfitość opracowań poświęconych początkom polskiej transformacji. Co charakterystyczne, brakuje wśród nich poważnych badań i analiz dotyczących problemu odbudowy samorządu terytorialnego¹. A przecież to narodziny samorządu w roku 1990 w Polsce uznać należy za ostateczne – zwłaszcza w wielkich miastach – przełamanie syndromu państwa komunistycznego. Samorząd to bowiem obywatelskość. Nie przypadkiem też komitety obywatelskie odniosły w maju 1990 roku – w pierwszych prawdziwie demokratycznych wyborach w Polsce – tak spektakularny sukces.

¹ W tym kontekście za szczególnie ważny uważam artykuł Jerzego Stępnia – jednego z „ojców założycieli” samorządu roku 1990 – pt. *W poszukiwaniu współczesnego kształtu samorządu terytorialnego* ogłoszony w roku 2015 na łamach czasopisma „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”. Por. J. Stępień, *W poszukiwaniu współczesnego kształtu samorządu terytorialnego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” R. 77, 2015, nr 3, s. 47-63.

Po ponad trzech dekadach od tych historycznych wydarzeń Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa postanowiło wybić się na refleksję nad istotą samorządowego przełomu w Krakowie roku 1990. Służyła temu konferencja pt. „Samorząd krakowski. W trzydziestolecie odrodzenia”, która – z dwuletnim opóźnieniem spowodowanym pandemią – odbyła się w ramach organizowanego przez nasze towarzystwo od ponad czterdziestu lat cyklu sesji naukowych „Kraków w dziejach narodu”. Owocem konferencji, która miała miejsce 14 maja 2022 roku w gościnnych progach Muzeum Krakowa, jest poniższy tom zawierający zarówno wygłoszone referaty, jak i zapis debaty, w której wzięli udział uczestnicy historycznych wydarzeń roku 1990.

Cel naszej sesji to z jednej strony próba odpowiedzi na pytania o miejsce i znaczenie samorządu jako fundamentu cywilizacji europejskiej w dziejach Krakowa, a z drugiej – o rolę Krakowa w dziejach samorządu terytorialnego w Polsce.

Jeśli chrześcijaństwo i samorząd terytorialny uznać za dwa fundamenty cywilizacji łacińskiej, to jest to również doświadczenie Krakowa w jego ponadtysiącletnim trwaniu w Europie.

Dlatego obchodzony 27 maja 2020 roku jubileusz 30-lecia odrodzenia samorządu postanowiliśmy odczytać poprzez program naszej konferencji jako symboliczny dialog trzech samorządów, które kreowały los Krakowa:

- tego Anno Domini 1257;
- tego z lat 1866-1914 – epoki wielkich prezydentów Dietla, Zyblikiewicza i Lea;
- i tego, który narodził się z pierwszych w pełni demokratycznych wyborów w powojennej Polsce 27 maja 1990 roku.

Wiele je różni (zwłaszcza zakres powierzonych im przez państwo kompetencji), ale łączy wspólny mianownik: autonomia wolnej gminy jako fundament wolnego państwa, jako fundament zachodniej cywilizacji.

Trzeba koniecznie pamiętać, że samodzielne administracyjnie i gospodarczo miasta średniowieczne, które i dziś są pew-

nym ideałem i symbolem samorządu, straciły swą niezależność właśnie w okresie oświeconego absolutyzmu w końcu wieku XVIII, kiedy zakres działania gminy poważnie ograniczono i został zlikwidowany przez państwo korporacyjny charakter miasta średniowiecznego, jego autonomii. I na miejsce dawnego samorządu weszła silna władza państwowa.

Równocześnie Kraków jest jedynym tak dużym ośrodkiem miejskim w naszych granicach państwowych, który już od połowy XIX wieku posiadał nowoczesny, a przy tym całkowicie polski samorząd gminny. Jego narodziny związane były z ogólniejszymi procesami, jakie przyniósł wiek XIX – stulecie „pary i elektryczności”, rewolucji przemysłowej i komunikacyjnej, wielkich migracji, ale może przede wszystkim żywiołowych procesów urbanizacyjnych. Niespotykana wcześniej skala problemów związanych z urbanizacją zmuszała do poszukiwania nowych form zarządzania coraz to bardziej skomplikowanymi organizmami miejskimi.

Dopiero w tej szerokiej perspektywie historycznej można właściwie odczytać znaczenie roku 1990 w życiu naszego miasta. Bo kiedy patrzymy na dzieje Krakowa w długiej historycznej perspektywie, widzimy, że dzień 27 maja 1990 roku należy niewątpliwie do dat szczególnych w historii miasta, a dziewiętnastowieczne hasło: „fundamentem wolnego państwa jest wolna gmina” nabierało w owym czasie w naszym kraju szczególnego znaczenia. Dzień odrodzenia krakowskiego samorządu ma więc także swój szczególny wymiar polityczny. Trawestując znaną frazę Joanny Szczepkowskiej, można dzisiaj z przekonaniem powiedzieć, że 27 maja 1990 roku skończył się w Krakowie komunizm.

ZDZISŁAW NOGA
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie
<https://orcid.org/0000-0003-0061-1808>

KRAKÓW W DAWNEJ RZECZYPOSPOLITEJ Miasto samorządowe czy oligarchia samorządowa?

Przy podsumowaniu dokonań samorządu naszego miasta w ostatnich dekadach warto przypomnieć, że tradycje samorządowe Krakowa są o wieki starsze. Sięgają bowiem czasu lokacji miasta na prawie magdeburskim w 1257 roku, kiedy założyciele miasta Gedko Stilvoyt, Jakub, niegdyś sędzia z Nysy, i Dethmar Wolk otrzymali od księcia Bolesława Wstydlivego przywilej na urządzenie miasta, w tym na autonomię sądową. Czytamy w nim, że pozywający powinien stanąć przed sądem właściwym dla pozwanego” i dalej, że

jeśli zdarzy się jakiemuś mieszczaninowi tegoż miasta oskarżyć Polaka diecezji krakowskiej, będzie dochodził swego prawa przed sędzią polskim i przeciwnie, jeśli Polak pociągnie mieszczanina do rozprawy, wójtowie ogłoszą w tej sprawie wyrok i rozstrzygną spór¹.

¹ *Przywileje ustanawiające gminy miejskie wielkiego Krakowa (XIII-XVIII wiek)*, oprac. B. Wyrozumska, Kraków 2007, s. 59.

Na czele właściwego dla obywateli miasta sądu stał wójt dziedziczny, a zasiadali w nim ławnicy wybierani spośród obywateli miasta². Pozycja wójta była silna do czasu buntu wójta Alberta, pokonanego w 1312 roku przez księcia Władysława Łokietka, który skonfiskował w ramach represji wójtostwo, tzn. jego bogate uposażenie, i odtąd sam wyznaczał wójta, któremu zostały jedynie uprawnienia sądowe. Z tego względu nie posiadał on już takiego znaczenia jak wójt dziedziczny.

Paradoksalnie dla rozwoju samorządu upadek wójtów dziedzicznych miał pozytywne znaczenie, bowiem wspomniani zasadzcy, a potem ich spadkobiercy, którzy mieli być teoretycznie reprezentantami mieszczan wobec pana feudalnego, stali się z czasem właściwie reprezentantami własnych interesów będących nierzadko sprzecznymi z interesami mieszczan. Nadto pozycja społeczna, prestiż, bogactwo wyróżniały ich spośród obywateli miasta, którzy nie postrzegali wójtów jako „swoich”, a raczej jako kogoś lepszego, kto stał pomiędzy księciem a ogółem mieszczan.

Z tego względu jeszcze przed buntem wójta Alberta zaczęła się kształtować faktyczna reprezentacja mieszczan w postaci rady. Początki tego organu są niejasne. Nie ulega kwestii, że rada uformowała się wkrótce po lokacji miasta³. Wskazuje na to wiele poszlak, a jedną z ważniejszych jest zapis w przywileju lokacyjnym nadający gminie prawo magdeburskie wedle wzoru Wrocławia, z tym jednak zastrzeżeniem, że w przypadku, gdyby urządzenia wrocławskie różniły się od pierwowzoru

² Istnienie ławy jest potwierdzone w źródłach dopiero w 1264 roku, ale nie ulega kwestii, że musiała istnieć od początku funkcjonowania miasta lokacyjnego. J. Wyrozumski, *Kraków do schyłku wieków średnich*, Kraków 1992, s. 186-187, *Dzieje Krakowa*, t. 1.

³ R. Grodecki, *Początki rady miejskiej w Krakowie*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” R. 25, 1963, s. 48 i nast.; J. Rajman, *Kraków. Zespół osadniczy, proces lokacji, mieszczanie do roku 1333*, Kraków 2004, s. 194-199, *Prace Monograficzne – Akademia Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie*, nr 375.

magdeburskiego, to Kraków miał się stosować do Magdeburga. Owo bliżej niesprecyzowane zastrzeżenie tłumaczono w literaturze przedmiotu tak, że w lokowanym w 1242 roku Wrocławiu nie było jeszcze rady, a funkcjonowała ona już w 1244 roku w Magdeburgu. W każdym razie najstarsza wzmianka o radzie pochodzi z 1264 roku⁴. Nie wiemy, kto mianował najdawniejszych rajców. Przyjmuje się (bez dowodów źródłowych), że najpierw robił to wójt, który stanowił jedyny organ w mieście, ale równie dobrze pierwszych rajców mógł wskazać władca. Pewne jest, że potem sama rada kooptowała swoich nowych członków.

Przed buntem wójta Alberta miasto cieszyło się więc największą autonomią, skoro obsada jego organów była niezależna od czynników zewnętrznych. Ten przywilej, ukształtowany w drodze zwyczaju, miasto utraciło w ramach represji po wspomnianej dopiero co klęsce wójta Alberta w starciu z księciem Władysławem Łokietkiem. Odtąd coroczna nominacja rady urzędującej stała się prerogatywą władcy, który początkowo delegował ją na różnych swoich urzędników (wielkorządca, kasztelan krakowski), aż utarł się od XV wieku zwyczaj corocznej nominacji rady urzędującej przez wojewodę krakowskiego. Ingerencja zewnętrzna w proces wyboru rady była oczywistym ograniczeniem autonomii gminy, które trwało przez 365 lat. Dopiero w 1677 roku miasto wykorzystało sprzyjającą sytuację polityczną i uzyskało prawo kooptacji do rady, czyli formalnie pełną autonomię. W rzeczywistości rada, która stała się głównym organem władzy samorządowej, zwłaszcza po wykupieniu wójtostwa w 1475 roku, radziła sobie niezgorzej z tym ograniczeniem metodami nieformalnymi⁵. W zakulisowych kontaktach

⁴ W. Bukowski, Z. Noga, *Ustrój miasta Krakowa w XIII-XVIII wieku*, [w:] *Kraków. Europejskie miasto prawa magdeburskiego 1257-1791*, red. G. Lichończak-Nurek, Kraków 2007, s. 49-50.

⁵ Wójtostwo zostało formalnie przejęte przez radę dopiero w 1616 roku. Wcześniej pozostawało jako zastaw zabezpieczający dług zaciągnięty przez skarb królewski. M. Patkaniowski, *Krakowska rada miejska w średnich*

Spis treści

Jacek Purchla Samorząd krakowski. W trzydziestolecie odrodzenia	5
Zdzisław Noga Kraków w dawnej Rzeczypospolitej. Miasto samorządowe czy oligarchia samorządowa?	9
Łukasz Tomasz Sroka Działalność i dorobek samorządu Krakowa w okresie autonomii galicyjskiej i w II Rzeczypospolitej	21
Andrzej Chwalba Kontrolowana reaktywacja samorządu w 1945 roku i utracone nadzieje	47
Mirosław Stec Reforma samorządowa rządu Tadeusza Mazowieckiego	57
Rafał Nowakowski Między euforią a rozczarowaniem. Czyli trudne narodziny samorządu Krakowa	73
Jak to się zaczęło? Dyskusja panelowa	91
Bibliografia	131
Indeks osób	137

KRAKÓW W DZIEJACH NARODU

- Nr 1 Kraków na przełomie XIX i XX w.
- Nr 2 Kraków w czasach saskich
- Nr 3 Kraków w czasach Wita Stwosza
- Nr 4 Kraków przedlokacyjny
- Nr 5 Kraków międzywojenny
- Nr 6 Kraków w dobie Renesansu
- Nr 7 Kraków w czasach Księstwa Warszawskiego
- Nr 8 Kraków w czasie I wojny światowej
- Nr 9 Kraków sarmacki
- Nr 10 Przeszłość i przyszłość zabytkowego Krakowa
- Nr 11 Kraków w czasie II wojny światowej
- Nr 12 Wydawnictwa podziemne w powojennym Krakowie
- Nr 13 Chrystianizacja Polski południowej
- Nr 14 Kraków w powstaniu kościuszkowskim
- Nr 15 Kraków w Polsce Ludowej
- Nr 16 3 Maja 1946 w Krakowie
- Nr 17 Kraków przed stu laty
- Nr 18 Narodziny Nowej Huty
- Nr 19 Podgórze w dziejach wielkiego Krakowa
- Nr 20 180 lat Kopca Kościuszki
- Nr 21 Rola inżynierii miejskiej w rozwoju Krakowa
- Nr 22 Pałace miejskie Krakowa
- Nr 23 200 lat cmentarza Rakowickiego
- Nr 24 Pałace i wille podmiejskie Krakowa
- Nr 25 Historiografia Krakowa i jej twórcy
- Nr 26 Krajobraz Krakowa wobec zagrożeń
- Nr 27 Kraków – dziedzictwo lokacji
- Nr 28 Kraków ludyczny
- Nr 29 Kraków stołeczny
- Nr 30 Wielki Kraków
- Nr 31 Stulecie krakowskiego harcerstwa
- Nr 32 Polskie Państwo Podziemne w okupowanym Krakowie
- Nr 33 Kraków romański
- Nr 34 Kraków na drodze do niepodległości
- Nr 35 Rzeczpospolita Krakowska 1815–1846
- Nr 36 Kraków międzynarodowy
- Nr 37 Reformacja w Krakowie (XVI–XVII wiek)
- Nr 38 Krakowianie w Drugiej Rzeczypospolitej
- Nr 39 Dziedzictwo Krakowa w procesie transformacji

w przygotowaniu:

Nr 41 Rok 1923 w Krakowie

